

Ігор ФЕДОРІВ

аспірант кафедри етики та естетики

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0009-0001-9094-0631>

ЛОГОС І ЗАКОН: ІСТИНА У ФІЛОСОФІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

У статті розглядається поняття істини у філософських поглядах мислителів Стародавньої Греції та правовій системі Стародавнього Риму. Обґрунтовується ідея того, що в різних філософських парадигмах критерії, а отже, і розуміння істини значно різняться, але при цьому вони мають явний взаємозв'язок. Зокрема, греки вирощували істину на метафізичному тлі логосу, тоді як римське право зводило її до культу формули. Оскільки саме ці парадигми є підґрунтям у формуванні сучасної європейської цивілізації, то можемо побачити і те, як вона наразі дихотомічно розірвана з-поміж віри в раціонально-прозорий світ, який має онтологічну основу та переконаність, що реальність остаточно оформлює саме юридичний акт. Ця ідея знаходиться за будь-якою сучасною суперечкою про постправду: поки філософ шукає «як воно є», юрист установлює «як воно вважатиметься». Таким чином, вивчаючи тонкощі розуміння та специфіку істини в цих парадигмах, постає розуміння механізму, який досі змушує медіа продавати «експертну істину», а суди – перетворювати навіть факти ДНК-аналізу на риторику процедури.

Крім того, зіставлення дискурсивного експерименту еллінів з римським нормативним реалізмом показує, що логіка і право – не дві різні історії, а одна довга сага про те, хто і як отримує право на крайнє слово. Без такого генеалогічного рентгену людина приречена або наївно обожнювати чисте знання, або ж цинічно вірити у формулу «істина – це дочка протоколу». Тому вивчення запропонованої теми дає шанс побачити, як обидва міфи працюють спільно, формуючи і наші університетські програми, і конституційні трактування, і навіть прийняття твердження «все, що відповідає закону, є правдою».

Ключові слова: істина, логос, правова система, дискурс, парадигма, риторична ефективність, відносність.

Igor FEDORIV

LOGOS AND LAW: TRUTH IN THE PHILOSOPHY OF ANCIENT GREECE AND THE LEGAL SYSTEM OF ANCIENT ROME

This paper examines the concept of truth in the philosophy of Ancient Greece and the legal system of Ancient Rome. The idea is substantiated that in different philosophical paradigms the criteria, and therefore the understanding of truth, differ significantly, but have a clear relationship. Thus, the Greeks cultivated truth on the metaphysical background of logos, while Roman law reduced it to the cult of formula. These paradigms are the basis for the formation of modern European civilization, and we can see how it is currently dichotomously torn between the belief in a rational-transparent world that has an ontological basis and the conviction that reality is ultimately formalized by a legal act. This idea lies behind any modern debate about post-truth: while the philosopher seeks “how it is”, the lawyer establishes “how it will be considered”. Thus, by studying the subtleties of understanding and the specificity of truth in these paradigms, an understanding of the mechanism that still forces the media

to sell “expert truth” and the courts to turn even the facts of DNA analysis into procedural rhetoric emerges.

Key words: truth, logos, legal system, discourse, paradigm, rhetorical effectiveness, relativity.

Актуальність теми. Проблема істини в класичній філософії може бути сформульована як питання «що робить висловлювання істинним?», якою є його «ontological grounding». Від Платона до середини XX століття головною каверзою для філософів залишалося з'ясувати, чи має правда власний, незалежний від людини статус. Кореспондентська модель істини трималася ідеї, що істина – це адекватне відображення об'єкта, тобто відповідність вислову щодо фактичного стану справ. Слід зазначити, що «за допомогою теорії кореспондентності можна сказати, що таке істина, але не можна перевірити істинність конкретного носія істиннісного значення <...> за допомогою теорії кореспондентності можна, маючи якесь судження, ствердити, що воно є істинним тоді, коли висловлене в ньому відповідає дійсності. Але теорія кореспондентності не дає жодних інструкцій, які би допомогли перевірити, чи висловлене в судженні відповідає думці» [9, с. 193]. Прихильники когерентної концепції наполягали на тому, що істина виникає всередині замкнутої мережі взаємно підтримуючих суджень. Ті ж таки прагматики бачили її в корисності та успішності дії, а аналітики запровадили семантичний критерій, який зводить істину до дотримання правила мови-визначення. Філософи герменевтичного спрямування засумнівалися, що істину взагалі можна виокремити поза інтерпретацією, адже сенс розвивається історично або ж з'являється ситуативно. Щодо крайнього, то цю ідею ситуативно виникаючого смислу розвинули постмодерністи, а от постструктуралісти пішли далі, заявивши, що істина є ефектом дискурсу, продуктом владних відносин. Саме тому Мішель Фуко іронічно завважував, що кожне суспільство виробляє і встановлює власний «режим істини» паралельно з інституціями, які її підтримують та «оберігають», і таким чином провадиться «політика істини» [8].

Тож ми бачимо, що за спроби визначити істину та встановити її вводяться додаткові складники-компоненти, що виступають маркером, який буде її визначати та згідно з яким її будуть вимірювати. І саме тому, паралельно із запитаннями «що таке істина?» та «за якими критеріями її визначити?» неминуче постає: «як ми можемо дізнатися, що ми її впізнали?». Тут починається проблема її дослідження, де епістемологія сперечається з методологією наук. Представники логічного позитивізму обмежували суттєво істиннісний статус висловлювань емпіричною перевіркою: Карл Поппер замінив верифікацію фальсифікацією, перетворивши пошук істини на гру точних спростувань, тоді як Томас Кун показав, що самі критерії перевірки залежать від панівного «парадигмального» кадру [4]. Філософія науки кінця XX століття додала, що експеримент конструює факт не менше, ніж відкриває його: прилади, калібрування, статистичні моделі є активними посередниками. Між реальністю та логічною процедурою постають фінансові гранти, мовні конвенції, політичні пріоритети, культурні сценарії, і тому сама процедура оцінки «істинно/хибно» виявляється історичною.

Постановка проблеми. Кожна епоха пропонує власний підхід і власну модель до розуміння істини та встановлення її критеріїв. У кожную історичну добу проблема істини – це фактично онтологічне та семантичне питання про природу відповідності, тоді як проблема її дослідження – епістемологічний та методологічний виклик, що вимагає описати шляхи, якими кінцевий, зумовлений суб'єкт намагається дістатися до цієї відповідності або хоча б домовитися про неї. Перша задає обрії, в якому сенс слова «істинно» взагалі має значення; друга показує, чому будь-який міст до цього горизонту будується з людських, а отже, контингентних матеріалів. Поки філософи намагаються знайти від-

повіді на ці одвічні питання, кожен новий технологічний інструмент, будь-то великий адронний колайдер, GPT-модель або квантовий сенсор, як сприяє їх пошуку, так одночасно й ускладнює вихідні параметри. Здавалося б, даних побільшало, а істина від нас, як і раніше, на відстані того самого невовимого кроку, який ще потрібно обґрунтувати, описати та довести.

Для увиразнення того, яким чином установлюються критерії істинності, що вважається істинним у пізнанні, а також задля підтвердження належності істини конкретному історичному контексту слід звернутися до порівняння моделей її визначення в Стародавній Греції та Римі.

Ступінь розроблення проблеми. У Стародавній Греції витoki до поняття істини кореняться в слові «ἀλήθεια», що відповідає акту зняття покриву, оскільки істина – не факт, а подія неприкритості, коли явище перестає ховатися в тіні λήθη, забуття. «Виходячи з етимології, поняття істини (ἀλήθεια) з грецької означає істина, правда, справедливість, дійсність, істинний стан справ, істинний, правильний спосіб, правдивість, щирість, можна побачити певну аналогію до поняття ὄντως як дійсного, справжнього буття» [2, с. 110].

У розумінні істини як «алетейї» чітко спостерігається онтологічний аспект істинності. Гомерівські співці називали словом αληθής саме таку розповідь, що прориває пелену буденного і залишає слухача віч-на-віч із тим, «як воно є». У Парменіда це переживання зводиться до ідеї шляху, де думка і буття збігаються, тому що те, що виявилось повною мірою, не може бути «інакшим». У цьому ключі проявитися предмету дозволяє λόγος – висловлювання, промовлене, пояснення, що одночасно засвідчує порядок висловленого і порядок самої космічної структури. У Геракліта λόγος – це ритм становлення, в якому протилежності обмінюються місцями і тим самим зберігають світ у напруженій рівновазі. Істина, таким чином, виступає не статично, а вона постійно відбувається, і зрозуміти її означає співналаштуватися з цим ритмом, почути «загальне» за шумом

особистісного. У софістів λόγος стає інструментом, а істина – змінною величиною риторичної перемоги, за що Платон поспішить звинуватити їх у підміні αληθείας думкою, доксою.

«Як і в Платона, в Аристотеля теорія істини невіддільна від його вчення про буття. Головним пізнавальним завданням Аристотель висуває розкриття сутності, а сутністю, пише філософ, називаються природні прості тіла, наприклад, земля, вогонь, вода. Далі рослини та їх частини, а також тварини та їх частини, і, нарешті, Всесвіт та його частини. Аристотель доповнює цей список сутностей ще й суттю буття речі та субстратом» [5, с. 62]. У Платона logos постає розумним «dī account», що з туманного δοξα виводить душу до знання ідей. Істина переноситься в область надчуттєвого, але відкривається тим самим вивіренним logos-ом, що сходиться буття, поки не торкнеться самого архе. «Істина в онтологічному аспекті є фундаментальною частиною буття, бо вона не винаходиться чи доводиться людським розумом, а відкривається людині через певний метод сприйняття дійсності. За Платоном, наприклад, істина відкривається за допомогою методу діалектики, вона пригадується людиною, а якщо це так, то вона існує до того, як людський розум почав її пізнавати» [2, с. 112]. Своєю чергою Аристотель, скрупульозно відокремивши λόγος ἐνδιάθετος (мислення) від λόγος προφορικός (мова), виводить формулу відповідності: істинно те судження, яке стверджує існуюче як існуюче. Аристотель залишає в силі тезу, що без логосу істина немислима, адже лише висловлювання фіксує зв'язок «предикат-суб'єкт». Цей момент є важливим, оскільки Аристотель уперше визначив істину як відповідність між існуючим та мисленням і встановлюється воно через висловлювання. «У сьомому розділі четвертої книги «Метафізики», в якій дослідники вбачають викладення логічного закону виключеного третього, Аристотель писав: «Казати про суще, що його немає, або про не-суще, що воно є, – значить говорити хибно; а казати, що суще є і несущого немає, – значить

говорити істинно». У цьому визначенні чітко видно не лише те, що можна вважати істинним, а й те, що Аристотель вважав носієм істиннісного значення. Істинним чи хибним, як впливає з Аристотелевого визначення, може бути висловлення або судження. Якщо висловлене в цьому судженні відповідає тому, що існує насправді, то таке судження можна вважати істинним, якщо ж висловлене суперечить дійсності, то судження хибне. Носієм істини за такого визначення є висловлення або думка, а її критерієм – відповідність цього висловлювання чи думки дійсності» [9, с. 194].

Стоїки радикалізують розуміння істини, а саме вважають, що універсальний *λόγος σπερματικός* пронизує космос насінням розуму, і тому *logos* людини, коли вона живе відповідно до природи, автоматично збігається з істиною як зі світовою нормативністю. У пізній античності істина знову набуває метафізичної глибини. Від поетичного висновку з небуття до теологічного втілення думка стародавніх греків на кожному витку підкреслювала одне: істина ніколи не гола річ-у-собі, а завжди динаміка розкриття, оформлювана і гарантована *logos*-ом, будь-то розумний доказ, космічний ритм чи божественна мова.

У римлян істина, що вкладається в поняття «*veritas*», ніколи не жила на Олімпі абстрактної метафізики: вона подавалася виночерпінням права і риторики, обслуговуючи передусім соціальний порядок. В епоху Закону XII таблиць правова процедура була ритуалом, де важливіше точність формули, ніж з'ясування фактичного «як було»: правильна форма *sacramentum* чи *mancipatio* сама творила юридичну реальність, і судді залишалися лише визнати те що, що слово, сказане за статутом, уже стало істиною. Коли до кінця Республіки судочинство перейшло від суворих *legis actiones* до гнучких формул претора, межа між *veritas* та *ius* злегка здригнулася: *iudex* отримав простір для «*quaerere verum*», але зобов'язаний був укласти знайдене в рамках формули, інакше рішення вважалося недійсним. Саме цим балансом між живою правдою і жорсткою формою так майстерно жонглював Цице-

рон: його *specto* полягало в тому, що в суді істина здобувається силою слова, а не археологією фактів [10]. Свідок-друг, емоція аудиторії, грамотно поставлений голос адвоката часто важили більше, ніж будь-який матеріальний предмет. «Адже філософи не кажуть нічого такого (маю на увазі тих, які говорять щирі правду й по честі), що не було би створено і potwierджено [людьми], які склали закони для держав. Бо звідки взялося почуття обов'язку? Або ким була створена релігія? Звідки взялося право народів (6) чи це наше право, зване цивільним, звідки – правосуддя, вірність, справедливість? Звідки – сором'язливість, стриманість, огида до ганебних вчинків, прагнення до похвал та почестей? Звідки мужність у стражданнях та небезпеках? А все це виходить від [людей], які, коли таке завдяки [філософським] вченням склалося, potwierдили одне звичаями, а інше зміцнили законами» [10, с. 7].

За Августа і надалі, коли *cognitio extraordinaria* винесла справу з рук приватного судді до імператорського магістрату, пошук істини набув відтінку морального обов'язку: концепції *bona fides* і *aequitas* дозволяли судді коригувати суху букву едикту, посилаючись на «справжній» дух договору чи намір сторін. Але водночас з'являється формула *quod principi placuit legis habet vigorem* – те, що бачиться принцепсу, має силу закону, й істина остаточно виявляється прив'язаною до авторитету влади. І тут, що не менш важливо, істину не виявляють, а проголошують. Навіть девіз *veritas filia temporis* в римській юриспруденції звучав прагматично: час розсіює пристрасті, звільняючи суд від риторичного туману, але при цьому передбачається, що істина все ж таки повинна бути закладена в процесуальні терміни та печатки. Римське право поєднувало два режими істини: архаїчний, де вона буквально створювалася словесним обрядом, і класико-імператорський, де її допускали до слова судді лише після того, як вона засвідчила себе в дзеркалі суспільної користі та політичної легітимності. У цьому сплаві формалізму, риторичної ефективності та державної волі

істина переставала бути самостійною богинею і ставала функціонером поліса, а сама юридична система перетворювалася на театральну машину, яка не так розкривала приховане, скільки вміла робити відкритим рівно те, що потрібно для підтримки рах Ромула.

Висновки. Таким чином, якщо ми зіставимо давньогрецьку ἀλήθεια, яка рветься назовні як просвіт космосу, з давньоримською veritas, куцою чиновницею при канцелярському столі, ми виявляємо, що європейська культура зліпила із цих двох несумісних шматків один дволикий ідол. «...Визначаючи значення грецької філософії для формування римського права, слід урахувати опосередкованість такого впливу – те, що положення давньогрецької етики, як правило, знаходили відображення не безпосередньо в нормах права як таких, а спочатку слугували генезою давньоримської

філософії» [3, с. 4]. Від Еллади ми успадкували пафос «розкриття сущого» через logos – віру, ніби істина десь мерехтить сама по собі й чекає, коли її назвуть правильним словом. Від Риму дісталася холоднокровна формула: істина дійсна лише доти, оскільки зафіксована процедурою, скріплена печаткою та визнана компетентною інстанцією.

Кінцевий висновок звучить парадоксально просто: для греків істина – подія ontos, для римлян – подія legis, а для сучасного європейця – дипломатичний компроміс між цими режимами. Людина, як і раніше, тягнеться до сяйва абсолютного сенсу, але внутрішньо згодна, що без протоколу, підпису та штампу навіть божественне осяяння не вважається «правдою». Тому сучасний мислитель мріє про чисте світло розуму, а сучасний юрист спокійно продає довідку, що світло дійсно було – й обидва почуваються правими.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арістотель.** (2020). *Метафізика*. Харків : Фоліо. 295 с.
2. **Будзб Г.** (2014). Становлення онтологічного підходу до істини в античній філософії. «Молодий вчений», № 7 (10), С. 110–113.
3. **Ганжаб О.** (2022). Про вплив філософії Стародавньої Греції та становлення римського права (на прикладі генезису справедливості у філософського-правовому дискурсі Античності). *Прикарпатський юридичний вісник. Теорія та історія держави та права*. Вип. 6 (47), С. 3–9.
4. **Дзьобань, О.** (2024). *Філософія науки : підручник* / О. Дзьобань; Ін-т інформації, безпеки і права Нац. академії прав. наук України. Київ; Одеса : Фенікс. 516 с.
5. **Довгань, А.** (2011). Н. Мальбранш і Арістотель (проблема істини). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, Вип. 44, С. 59–66.
6. **Павленко, І.** (2022). Концепт істини у давньогрецькій філософії: ἀλήθεια як семантичний кластер. *Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках*, 5(2), С. 49–56.
7. **Франко, І.** (1977). *Гесіод і його твори. Теогонія (Походження богів)*. Зібрання творів у 50-и томах, т. 8. К. : Наукова думка, С. 314–341.
8. **Фуко, М.** (1996). *Археологія знання*. К. : Ніка-Центр. 239 с.
9. **Шепетяк, О.** (2009). Теорія кореспондентності істини. *Практична філософія. Науковий журнал*. № 2(32) Київ, С. 192–196.
10. **Ціцерон, Марк Тулій.** (1998). *Про державу. Про закони. Про природу богів*. К. : Основи. 476 с.

REFERENCES

1. **Aristotel.** (2020). *Metafizyka. [Metaphysics]*. Kharkiv, Folio. 295 s. [in Ukrainian].
2. **Budz, H.** (2014). Stanovlennia ontolohichnoho pidkhodu do istyny v antychnii filosofii [The formation of an ontological approach to truth in ancient philosophy]. *"Molodyi vchenyi"*, 7 (10), 110–113 [in Ukrainian].
3. **Hanzha, O.** (2022). Pro vplyv filosofii Starodavnoi Hretsii ta stanovlennia rymaskoho prava (na prykladi henezysu spravedyvosti u filosofskoho-pravovomu dyskursi Antychnosti) [On the influence of the philosophy of Ancient Greece and the formation of Roman law (using the example of the genesis of justice in the philosophical and legal discourse of Antiquity)]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Teoriia ta istoriia derzhavy ta prava*, 6 (47), 3–9 [in Ukrainian].
4. **Dzoban, O.** (2024). *Filosofiia nauky : pidruchnyk [Philosophy of science]* / O. Dzoban; In-t informatsii, bezpeky i prava Nats. akademii prav. nauk Ukrainy. Kyiv; Odesa : Feniks, 516 s. [in Ukrainian].
5. **Dovhan A.** (2011). N. Malbransh i Arystotel (problema istyny) [Malebranche and Aristotle (the problem of truth)]. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science"*, 44, 59–66 [in Ukrainian].
6. **Pavlenko, I.** (2022). Kontsept istyny u Davnohretsksii filosofii: ἀλήθεια yak semantychnyi klaster [The concept of truth in ancient Greek philosophy: ἀλήθεια as a semantic cluster]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh*, 5(2), S. 49–56 [in Ukrainian].
7. **Franko, I.** (1977). *Hesiod i yoho tvory. Teohoniia (Pokhodzhennia bohiv) [Hesiod and his works. Theogony (Origin of the Gods)]*. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh, t. 8. K.: Naukova dumka, S. 314–341 [in Ukrainian].
8. **Fuko, M.** (1996). *Arkheolohiia znannia. [Archeology of knowledge]*. K. : Nika-Tsentr. 239 s. [in Ukrainian].
9. **Shepetiak, O.** (2009). Teoriia korespondentnosti istyny. [Correspondence theory of truth]. *Praktychna filosofiia. Naukovi zhurnal*, 2(32), 192–196 [in Ukrainian].
10. **Tsitseron, Mark Tulii.** (1998). *Pro derzhavu. Pro zakony. Pro pryrodu bohiv [On the state. On the laws. On the nature of the gods]*. K.: Osnovy. 476 s. [in Ukrainian].



Отримано: 20.06.2025
Рекомендовано: 28.07.2025
Опубліковано: 25.09.2025